

Tizian Raspor

Repertoar zagrebačkoga Kraljevskog hrvatskog zemaljskog kazališta tijekom 1. svjetskog rata

1. Uvod

Značaj Prvoga svjetskog rata za suvremenike može se razaznati iz činjenice da su ga prozvali „Velikim ratom“, odnosno „Ratom koji će okončati sve ratove“. Veliki svjetski sukob projicirao je sliku ljudske civilizacije koja se ruši u krvi i nasilju, a destruktivnim djelovanjem aktualnog rata bilo je zahvaćeno i područje umjetnosti i kulture. Umjetnici i kulturni djelatnici, kao organski dijelovi društva kojemu pripadaju, nisu mogli ignorirati ratna zbivanja koja su narušavala njihovu uobičajenu svakodnevnicu, organizaciju i prezentiranje javnosti. Kazališna djelatnost također nije bila izolirana u zrakopraznom prostoru, već se formirala kroz interakciju s društveno-političkom okolinom. Iznimka nije bilo ni Hrvatsko narodno kazalište u Zagrebu, odnosno tadašnje Kraljevsko hrvatsko zemaljsko kazalište koje se – kao i ostali segmenti društva – moralo prilagoditi novonastalim, ratnim okolnostima.

Kroz ovaj će se rad nastojati prikazati proces te prilagodbe. Unaprijed napominjemo da bi prikazivanje cjelokupne djelatnosti zagrebačkog Kraljevskog zemaljskog kazališta u periodu od 1914. do 1918. opsegom nadmašilo ovaj tip rada, te da ono zaslužuje cjelovitu studiju u obliku monografije. Rad će se stoga fokusirati na pojedine istraživačke aspekte. Pažnja će posebice biti usmjerena na društvenu ulogu kazališta tijekom rata te pitanje cenzure od strane austro-ugarskih vlasti. To podrazumijeva istraživanje relevantnih faktora, prije svega kroz kvalitativnu i kvantitativnu analizu strukture predstava u periodu od 1914. do 1918. Cilj je rada odgovoriti na pitanje: je li Kraljevsko hrvatsko zemaljsko kazalište tijekom rata imalo ulogu politiziranja publike, u smislu da je tu istu publiku pokušao odobrovoljiti spram rata, glorificirati ratne ciljeve Centralnih sila, i u negativnom svjetlu prikazati ratne suparnike iz saveza Antante?

Rad će također pokušati proučiti onodobne kazališne trendove te njihove kontinuitete i diskontinuitete u odnosu na predratno razdoblje. Pri toj analizi služit ćemo se dnevnim tiskovinama poput „Obzora“ i „Jutarnjeg lista“, koje su svakodnevno donosile izvještaje o kazališnom repertoaru, ali i o poteškoćama koje su pratile zbivanja u svakodnevnim kazališnim aktivnostima.

2. Društvena uloga Kraljevskog zemaljskog kazališta tijekom Prvog svjetskog rata

Kao i umjetnička djelatnost općenito, kazalište oduvijek reflektira društvo kojim je okruženo. Kazališna pozornica, između ostalog, može biti i mjesto s kojeg vladajućí režim propagira svoje ideološke vrijednosti. Politički teatar star je gotovo kao i samo kazalište, ali je propagiranje politike bilo zabranjeno u samo nekoliko povijesnih epoha.¹ Pritom valja naglasiti da termin „politički teatar“ označava politički angažirane izvedbe koje šalju (ne)izravnu poruku o trenutnim društveno-političkim okolnostima.

Doba Prvog svjetskog rata zasigurno je primjer perioda u kojem je politički teatar mogao doći do izražaja. U tako burnim vremenima vladajućí režim pomoću kazališnih pozornica mogao nametati određene teme i samim time servirati željene poruke gledateljima. Na primjeru djelovanja tadašnjeg Kraljevskog hrvatskog zemaljskog kazališta to bi značilo prihvaćanje sustava vrijednosti koji je proklamirala vladajuća austro-ugarska struktura, te prosljeđivanje poruka o tim načelima publici. S druge strane, politički teatar može značiti i odbacivanje dominantnih vrijednosti koje proklamira režim. Drugim riječima, kazališna pozornica može biti i mjesto na kojem se postavljaju provokativna pitanja koja su neugodna za vlast, a to za sobom povlači i pitanje cenzure takvog teatra.

Takvi povijesno uvjetovani društveni procesi morali su se odraziti na kazališne repertoare, odnosno na broj, porijeklo i motive predstava koje su se izvodile tijekom rata. Za proučavanje repertoara zagrebačkog Kraljevskog zemaljskog kazališta kao nezaobilazni izvori nameću se *Repertoar hrvatskog kazališta 1840-1860-1980* Branka Hećimovića te *Godišnjak narodnog kazališta u Zagrebu za sezone 1914./15. - 1924./25.* Julija Benešića. Valja naglasiti da je potonje izdanje publicirano 1926. kao iscrpna dokumentarna publikacija, a sam je Benešić obnašao dužnost intendanta u periodu od 1921. do 1926., što nam daje svojevrsnu potvrdu njegove upućenosti u kazališne poslove.

Karakter poruka odašiljanih s kazališnih pozornica možemo iščitati analiziramo li strukturu žanrovske zastupljenosti komada. Na taj način možemo shvatiti je li uloga kazališta bila politička, u smislu da je pokušavala odobrovoljiti publiku spram rata, pa bi u tom slučaju izvođene predstave bile pretežno ratne tematike sa snažno istaknutim patriotskim nabojem i osjećajem dužnosti. S druge strane, ukoliko bi se izvodile predstave pretežno komičnog i politički neopterećenog sadržaja (žanrovi komedije, lakrdije, vesele igre, operete, satire i šale), to bi upućivalo na eskapističku ulogu kazališnih predstava uslijed ratnih okolnosti. Također, s obzirom da postoji ograničenje u broju kazališnih komada koji se mogu izvesti tijekom jedne sezone, to bi značilo borbu za repertoarni prostor između komičnih djela i komada

dramskog, pretežno ozbiljnijeg karaktera (žanrovi drame, tragedije, prizora, noćurna, opera itd.). Brojčani omjer između tih dviju vrsta predstava također nam može nešto reći o društvenoj ulozi kazališta.

Drugi važan aspekt analize kazališnog repertoara tijekom ratnih godina predstavlja brojčana zastupljenost dramskih autora pojedinih nacija. Na taj se način može doći do zaključka o (ne)postojanju cenzure od strane austro-ugarskih vlasti prema kazališnim komadima čiji su autori pripadali neprijateljskome taboru Antante. Proučavajući aspekte žanrovske i nacionalne zastupljenosti, možemo barem djelomično rekonstruirati društveni značaj Kraljevskog hrvatskog zemaljskog kazališta tijekom ratnih vremena.

2.1. Sezona 1914./15.

Izbijanje rata u srpnju 1914. nije omelo redovito otvaranje kazališne sezone 1914./15. koja je započela 1. rujna 1914., dakle nešto više od mjesec dana nakon proglašenja ratnog stanja. Početak kazališne sezone bio je obilježen promjenama u upravi Kraljevskog hrvatskog zemaljskog kazališta jer je dotadašnji intendant Vladimir Treščec Baranjski promoviran u velikog župana Županije bjelovarsko-križevačke. Iako će Treščec ostati uključen u rad kazališta, svoje će intendantske ovlasti prenijeti na Srećka Albinija do 1916., a zatim u sezoni 1916./17. na redatelja Josipa Bacha te naredatelja Ivu Raića s djelokrugom određenim za upravitelje kazališta.²

Tijekom te sezone izvedeno je ukupno 268 predstava, od čega 32 premijerne izvedbe.³ Struktura nacionalnog porijekla izvođenih autora otkriva nam dominaciju kazališnih komada koji potječu iz zemalja Centralnih sila, među kojima prednjače hrvatski i austrijski autori. Razloge za to najprije treba tražiti u nastavku dotadašnje kazališne tendencije koja je na prostoru čitave Europe bila aktualna još od 19. stoljeća. U tom periodu kazališni repertoari najčešće su se popunjavali djelima njemačkih autora (raznih žanrova – čarobne glume, pučki komadi) te francuskim komedijama, a iznimka nije bilo ni Kraljevsko hrvatsko zemaljsko kazalište.⁴ Osim nastavka dotadašnje repertoarne politike, struktura predstava temeljena na zemlji porijekla komada može odražavati pripadnost hrvatskog područja srednjoeuropskom kulturnom krugu. Stoga manju brojčanu zastupljenost komada iz zemalja Antante treba ponajprije tumačiti imajući u vidu te razloge. S obzirom da je tijekom sezone izvedeno ukupno 79 djela francuskih, britanskih i talijanskih autora, o cenzuri ne možemo govoriti. Čak i nakon ulaska Italije u rat na strani Antante, u svibnju 1915., kazalište istog mjeseca donosi djela Verdija i Mascagnija.⁵

S druge strane, zanimljivo je primijetiti da se ne pojavljuju kazališni komadi iz onih zemalja Antante s kojima se Austro-Ugarska izravno borila na istočnom i srpskom bojištu, a to su Rusija i Srbija. Pokazuje to i primjer drame *Šuma*, autora Petra Petrovića, koja je trebala biti premijerno izvedena u siječnju 1915., ali je redarstvo zabranilo premijeru jer se u frankovačkom listu *Hrvatska* autora pogrdno nazvalo Srbinom. Kasnije je zabrana povučena, a Petrović je tijekom ratnih godina doživio još dvije premijerne izvedbe.⁷ Kraljevsko hrvatsko zemaljsko kazalište kao nacionalna institucija sigurno je bilo oprezno i držalo distancu spram navedenih zemalja, posebice prema Srbiji zbog animoziteta koji je nastao nakon atentata na člana vladajuće kuće u Sarajevu 1914. godine. S obzirom na tu činjenicu, možemo govoriti o svojevrsnoj djelomičnoj cenzuri, posebice spram srpskih predstava, ne

samo tijekom sezone 1914./15., već za vrijeme ukupnog trajanja rata.

CENTRALNE SILE		NEUTRALNE ZEMLJE		SILE ANTANTE		KLASIČNA DJELA	
Hrvatska	54	Norveška	1	Francuska	14	Antika	5
Austrija	75	Švedska	0	Rusija	0		
Njemačka	13	Danska	3	Velika Britanija	6		
Mađarska	18	Španjolska	2	Srbija	0		
Poljska	5			Italija (ratuje od svibnja 1915.)	55		
Češka	13			SAD (nije još u ratu)	4		
Slovenija	0						
178		6		79		5	

DRAME	106
KOMEDIJE	162
UKUPNO	268

Tablica 1. Prikaz svih izvedenih predstava u sezoni 1914./15⁶

Tijekom sezone 1914./15. cenzurirana je i predstava talijanskog komediografa Alfreda Testonija „Kardinal Lambertini“, koja tematizira život pape Benedikta XIV. Cenzura je pokrenuta vladinom odlukom od 13. siječnja 1915., iako je izdanje „Jutarnjeg lista“ dan ranije najavilo Testonijevu predstavu kao „jednu od najpoznatijih predstava u Italiji.“⁶⁸ S obzirom da je predstava cenzurirana od strane vlade, a na nagovor klerikalnih krugova, razloge treba tražiti upravo u pokušaju klera da sačuva legitimitet u društvu i ne dopusti da se njihova aktivnost omalovažava na kazališnoj pozornici.

Zanimljivo je primijetiti i one predstave koje su bile potencijalno subverzivne, ali ih vlast nije cenzurirala. Primjer takve predstave je Eshilova tragedija „Perzijanci“ koja tematizira očaj ratnog poraza i pogibije. Ekranizacija te tragedije svakako je mogla biti shvaćena kao djelo koji narušava moral građana u ranoj fazi rata.

Analiziramo li žanrovsku zastupljenost u ukupnom broju predstava tijekom sezone 1914./15., vidjet ćemo da broj djela eskapističkog sadržaja poput komedija i šaljivih igara nadmašuje broj dramskih djela. Brojčana prevlast komičnih komada ukazuje na to da je Kraljevsko zemaljsko kazalište već po samom izbijanju rata u ljeto 1914. na sebe preuzelo ulogu promotora razbibrige i bijega od ratne stvarnosti. Moglo bi se zaključiti da je kazalište pokušalo sačuvati što je više moguće iz predratne svakodnevice, kako bi postalo svojevrsna oaza za publiku koja će zaboraviti ratnu stvarnost barem za vrijeme trajanja predstave. Potvrđuje to i kritika komedije „Kolega Crampton“ iz „Jutarnjeg lista“ u veljači 1915., a koja navodi: „Nije li u sadašnje teško doba blagodat za svakoga, da se otme težini životnog bremena, te da nekoliko sati posveti božanskome smijehu!“⁶⁹ Nagovještaj takve tendencije nalazimo i u jutarnjem izdanju „Obzora“ od 27. kolovoza 1914., gdje se nakon najave Straussove operete

„Šišmiš“ navodi da „baš sada u ovo ozbiljno vrijeme treba općinstvu razbibrige, koju će mu (kazališna) uprava priredbom ovakovih predstava pružati.“¹⁰

Međutim, izvođene komedije nisu bile samo bijeg od surove ratne stvarnosti, a pokazuje to i primjer izvedbe Aristofanove antičke komedije „Lizistrate“, čija se radnja odvija se u doba Peloponeskog rata. Protagonistica je Atenjanka Lizistrata koja nagovara svoje sugrađanke da se suzdržavaju od seksualnih odnosa s muževima, čime bi ih mogle ucijeniti da što prije završe rat i potpišu primirje. S obzirom na trenutnu političku situaciju, sadržaj te Aristofanove drame sigurno je mogao nasmitati publiku, ali i djelovati na pomalo subverzivan, antiratni način. No, ni to djelo nije cenzurirano pa se unatoč „sumnjivoj“ poruci – slično kao i „Perzijanci“ – izvodilo bez poteškoća,

2.2. Sezona 1915./16.

Kazališna sezona 1915./16. odvijala se pod sve zahtjevnijim ratnim okolnostima koji su mobilizirali društvo u svim njegovim aspektima – kako na bojišnici, tako i u pozadini. Unatoč narušenoj svakodnevnici grada Zagreba, Kraljevsko zemaljsko kazalište izvodi veći broj predstava nego u prethodnoj sezoni, točnije čak 80 predstava više, što jednim dijelom može svjedočiti o eskapističkoj ulozi kazališta koje na sebe preuzima ulogu razbibrige pučanstva.¹¹

Tijekom sezone izvedeno je ukupno 348 predstava, a od toga 31 premijera.¹² Prema nacionalnoj zastupljenosti autora, pored domaćih pisaca i dalje dominiraju autori srednjoeuropskog kulturnog miljea: njemačkog, austrijskog te mađarskog porijekla. U usporedbi s prethodnom sezonom, broj djela autora iz zemalja Antante neznatno se povećao. Uzmemo li u obzir da se ukupan broj predstava povećao u odnosu na sezonu 1914./15., te da je broj komada iz Antante ostao otprilike isti,

CENTRALNE SILE		NEUTRALNE ZEMLJE		SILE ANTANTE		KLASIČNA DJELA	
Hrvatska	82	Norveška	4	Francuska	25	Antika	3
Austrija	62	Švedska	0	Rusija	6		
Njemačka	47	Danska	4	Velika Britanija	16		
Mađarska	40			Srbija	0		
Poljska	6			Italija	31		
Češka	19			SAD (nije još u ratu)	3		
Slovenija	0						
256		8		81		3	

DRAME	142
KOMEDIJE	206
UKUPNO	348

Tablica 2. Prikaz svih izvedenih predstava u sezoni 1915./16.¹³

to znači da je repertoar popunjen pretežno domaćim i srednjoeuropskim djelima. Značajno je također primijetiti da se za razliku od prethodne sezone izvode djela ruskih autora, odnosno pisaca koji potječu iz zemlje s kojom se austro-ugarska vojska izravno bori na istočnoj bojišnici.

Isto tako izvode se i talijanska djela, bez obzira na krvave vojne sukobe na Soči između talijanske i austro-ugarske vojske. U historiografiji je uvriježeno mišljenje da su u sukobima na talijanskoj bojišnici hrvatski vojnici bili posebno „inspirirani“ i borili se s većim patriotskim nabojem jer su osjećali ugroženost od Italije koja je kao ciljeve svojeg ekspanzionizma proklamirala istočne obale Jadrana. Svojevrsnu potvrdu tog izraženog patriotskog naboja možemo primijetiti i na kazališnim daskama jer kazališna uprava već početkom sezone, u kasno ljeto 1915., postavlja Prejčevo djelo „Čuvaj se senjske ruke“. To je djelo nastalo prema istoimenom romanu Augusta Šenoa, a tematizira sukobe senjskih uskoka s Mlečanima, što je svakako bio aktualan motiv 1915. godine.¹⁴ Stoga, ni „Jutarnji list“ nije propustio napisati u kritici da je prilikom premijere „publika s velikim razumijevanjem shvatila patriotski momenat djela.“¹⁵

Kada je u pitanju sukob s Italijom, još jedna potvrda patriotskog raspoloženja bila je izvedba predstave „Zimsko sunce“ Viktora Cara Emina. S obzirom da todjelo problematizira život i sukobe istarskih Hrvata s talijanskim iredentističkim težnjama, kazališna je uprava shvatila aktualnost poruke tog djela. Novine su također pozdravile to uprizorenje riječima: „Borba patničkih istarskih Hrvata sa odrodima i tudjincima prikazana je u ovoj drami takvom vjernošću, da ju može shvatiti samo onaj, koji je bio u krugu istarskih rodoljuba i vidio, šta ta borba znači.“¹⁶ No, iako je kazalište „serviralo“ tu patriotsku poruku preko pozornice, upitno je kakva je bila recepcija kod publike jer se u istom novinskom članku spominje malobrojno gledateljstvo prilikom izvedbe predstave. Ta je činjenica izazvala rezignaciju novinara koji je osudio indolenciju publike i njezinu zainteresiranost za „neslane lakrdije i otrcane, frivolne operete“, odnosno nezainteresiranost za komade koji problematiziraju važnije teme poput sukoba s Italijom.¹⁷ U skladu s takvim raspoloženjem publike, kazališna uprava nastavila je tendenciju favoriziranja komičnih žanrova u odnosu na dramska djela, koja je vidljiva i u prethodnoj sezoni.

Valja napomenuti da je i u sezoni 1915./16. bilo primjera cenzure; naime, bilo je zabranjeno prikazivanje predstave „Laka služba“ Milana Begovića.¹⁸ Nakon premijere te predstave 4. studenog 1915., odlukom redarstvenog povjereništva u Zagrebu zabranjeno je daljnje izvođenje te vesele igre.¹⁹ S obzirom da djelo problematizira defetizam onih koji pokušavaju izbjeći vojnu službu, protestirao je dio vojnih vlasti, ali i javnog mnijenja, pa je uprava povukla izvođenje ove predstave. Vlasti nisu tolerirale predstave koje su se bavile škakljivom temom vojnog defetizma i izbjegavanja novačenja, no sigurno je da su takvi društveni procesi postojali, a o njima svjedoči i Josip Horvat koji u svom memoarskom zapisu navodi da su se neki mobilizirani muškarci namjerno izlagali kontaktu s razboljelim osobama kako bi izbjegli vojnu službu.²⁰

2.3. Sezona 1916./17.

Period najžešćih bitaka Prvog svjetskog rata odvijao se tijekom druge polovice 1916., a uključivao je bitke kod Verduna, Somme te Brusilovljevu ofenzivu na istočnom bojištu. Sve te enormne vojne inicijative zahtijevale su maksimalan angažman čitavih društvenih struktura. No, unatoč takvim okolnostima, zagrebačko Kraljevsko zemaljsko kazalište u ukupnom opsegu izvedenih predstava bilježi blagi porast u usporedbi s prethodnom sezonom.

Struktura predstava prema nacionalnom porijeklu autora ukazuje na to da, kao ni proteklih sezona obilježenih svjetskim sukobom, nije postojala cenzura kazališnih uprizorenja koja su dolazila iz zemalja Antante. Dapače, nastavljaju se izvoditi predstave i iz onih zemalja s kojima se izravno ratuje, poput Rusije i Italije. Još je zanimljivije primijetiti trend porasta djela iz Francuske i Velike Britanije, što je rezultiralo time da su u ukupnom broju izvedenih predstava predstavnici dviju zaraćenih strana gotovo izjednačeni. Budući da se radi o periodu krvavih vrhunaca rata, kada je antagonizam među sukobljenima bio na najvišem nivou, taj je trend tim više upečatljiv.

CENTRALNE SILE		NEUTRALNE ZEMLJE		SILE ANTANTE		KLASIČNA DJELA	
Hrvatska	80	Norveška	4	Francuska	58	Antika	4
Austrija	41	Švedska	2	Rusija	12		
Njemačka	17	Danska	3	Velika Britanija	39		
Mađarska	32			Srbija	7		
Poljska	0			Italija	45		
Češka	15			SAD (ratuje od travnja 1917.)	1		
Slovenija	0						
185		9		162		4	

DRAME	169
KOMEDIJE	191
UKUPNO	360

Tablica 3. Prikaz svih izvedenih predstava u sezoni 1916./17.²¹

Jedan takav primjer uprizorenja djela pisca iz „suprotnog“ tabora bili su „Vuci“ Romaina Rollanda, čime je taj autor prvi put izveden na pozornici zagrebačkog Kraljevskog hrvatskog zemaljskog kazališta. Osim što je po nacionalnosti bio „neprijateljski“ pisac, Romain Rolland također se isticao kao autor obilježen dubokim pacifističkim idealom. Iz današnje perspektive ta se kombinacija čini dovoljnom za cenzuru Rollandova djela, no predstava je usprkos tomu izvedena neometano.

Sljedeći primjer predstave koja zbog svoje poruke i širenja defetizma za sigurno nije odgovarala austro-ugarskim vlastima bile su Euripidove „Trojanke“, premijerno izvedene u rujnu 1916.²² Euripid je i sam bio svjedok surovih ratnih

okolnosti te je „Trojanke“ napisao u doba Peloponeskog rata, ponajviše potaknut surovošću vojne kampanje koju su Atenjani provodili u gradu Melosu. Euripid je svoju potresenost ratnim događajima demonstrirao pomoću jednog drugog sukoba – Trojanskog rata te sudbinom ondašnjih Trojanki. Kazališna uprava zagrebačkog Kraljevskog zemaljskog kazališta prepoznala je taj aktualni antiratni motiv i uprizorila predstavu bez cenzure od strane vlasti.

Kao što je prethodno spomenuto, druga polovica 1916. godine bila je pe-riod kada rat dolazi u svoju najkrvaviju fazu. Sukladno tomu, moglo bi se očekivati da je upravo tada kazališna uprava publici nudila komična djela, lakrdije i igre, jer se te predstave odlikuju eskapističkim karakterom i bijegom od surove stvarnosti. U tom smislu, indikativan je članak izašao u „Ilustrovanom listu“ u rujnu 1916.; navodi se da je kazališna uprava nastavila lanjsku tendenciju koja teži zabavljanju publike: „Publika se zabavlja, publika hoće da „zaboravi svoje tuge“, kao što ih zaboravlja u kinu... Sada i nije vrijeme za odgoj općinstva s kojekakvim „umjetničkim principima“, a općinstvo se jamačno niti ne bi dalo odgajati.“²³ No, unatoč i dalje prisutnoj dominaciji djela komičnog sadržaja na kazališnom repertoaru, u odnosu na prošle sezone povećao se broj dramskih djela, a ta će se praksa nastaviti i u idućoj sezoni.

2.4. Sezona 1917./18.

Posljednja kazališna sezona koja je u čitavom trajanju obilježena Prvim svjetskim ratom, bila je ona 1917./18. Nakon tri godine ratovanja društveni su kapaciteti zaraćenih bili iscrpljeni, pa bi bilo realno očekivati da se to odrazilo i na smanjen opseg djelovanja kazališta u smislu redovitosti izvođenja predstava. Tijekom ove sezone došlo je do blagog pada ukupnog broja izvedenih predstava, no one su se i dalje izvodile gotovo svakodnevnim ritmom unatoč ogromnim društvenim previranjima i otežanim okolnostima.

CENTRALNE SILE		NEUTRALNE ZEMLJE		SILE ANTANTE		KLASIČNA DJELA	
Hrvatska	84	Norveška	6	Francuska	51	Antika	3
Austrija	21	Švedska	9	Rusija	26		
Njemačka	7	Danska	3	Velika Britanija	23		
Mađarska	24			Srbija	15		
Poljska	5			Italija	42		
Češka	22			SAD	1		
Slovenija	3						
166		18		158		3	

DRAME	167
KOMEDIJE	178
UKUPNO	345

Tablica 4. Prikaz svih izvedenih predstava u sezoni 1917./18.²⁴

Kvantitativna analiza predstava otkriva nam da se nastavljaju trendovi koji su snažno izraženi još u lanjskoj sezoni. S jedne strane, to je povećanje broja predstava koje potječu iz „neprijateljskih“ zemalja te su one sada gotovo potpuno izjednačene s brojem predstava autora iz bloka Centralnih sila. Prema tome, ne možemo govoriti o cenzuri autora koji dolaze iz zemalja s kojima je Austro-Ugarska u ratu. S druge strane, sve je manja brojčana dominacija djela komičnog karaktera naspram dramskih komada. Ti podatci mogu, ali i ne moraju nužno govoriti o tomu koju političku poziciju zauzima kazališna uprava.

Međutim, u prilog tvrdnji da je kazališna uprava zauzela određenu političku poziciju svjedoče i izvedbe projugoslavenskih predstava pri samom kraju rata, odnosno početkom kazališne sezone 1918./19. Uzmemo li u obzir da predstave na repertoaru treba uvježbati i da one nisu spontano izvođene, to bi značilo da je uprava planirala uprizorenje tih predstava određeno vrijeme prije izvedbe, odnosno prije samog kraja rata. Primjer takvih predstava je „Smrt majke Jugovića“ Ive Vojnovića, izvedena krajem listopada 1918., dakle u vrijeme političkih previranja i konačnog proglašenja raskida državno-pravnih veza s Austro-Ugarskom.²⁵ Još su znakovitije predstave izvedene odmah po završetku rata, a to su „Knez od Semberije“ Branislava Nušića te „Ilirci“ Vladimira Lunačeka.²⁶

Ideal jugoslavenstva i slavenske uzajamnosti bio je prisutan u redovima kazališnih djelatnika i prije samog završetka rata, a toga se austro-ugarska vlast pribojavala te je pokušala suzbiti takvo dezintegrativno djelovanje kazališta. Pokazuje to i primjer zabrane proslave stote godišnjice rođenja Petra Preradovića koja se trebala održati u Kraljevskom zemaljskom kazalištu u ožujku 1918. Proslava je trebala uključivati izvedbu predstave „Kraljević Marko“ koja je u tu svrhu nanovo uvježbana.²⁷ Na proslavu su stigli delegati iz mnogih južnoslavenskih zemalja, ali je redarstvo – pribojavajući se protuaustrijskih demonstracija – zabranilo održavanje proslave. Kao odgovor na taj potez, projugoslavensko građanstvo održalo je demonstracije na Preradovićevu grobu.²⁸

3. Kontinuiteti i diskontinuiteti - bilanca kazališnih sezona tijekom rata

Kraljevsko hrvatsko zemaljsko kazalište u Zagrebu djelovalo je punim opsegom, što se tiče redovitosti i broja izvedenih predstava, tijekom cijeloga perioda Prvog svjetskog rata. Između srpnja 1914. i studenog 1918., uz reprize starih naslova, izvedeno je 109 premijera što gotovo u potpunosti odgovara broju izvedenih premijera tijekom četiriju kazališnih sezona prije rata (1911.-1914.). U oba su perioda bile potrebne 4 kazališne sezone da bi se dostigla brojka od 100 premijernih izvedbi.²⁹

Osim učestalosti izvedbi, na kontinuitet kazališnih aktivnosti ukazuje i nastavak predratne repertoarne politike koja je težila prikazivanju njemačkih komada različitih žanrova te francuskih komedija. S druge strane, u kazalištu se tijekom rata pojavila jedna nova praksa koja u repertoaru sve više mjesta posvećuje ne samo francuskim, već i britanskim, ruskim te talijanskim komadima. Sve su to redom bile „neprijateljske zemlje“, ali predstave tamošnjih autora nisu bile cenzurirane.

Još jedan aspekt koji ujedno predstavlja kontinuitet i diskontinuitet jest brojčana zastupljenost komičnih i dramskih djela na kazališnom repertoaru. Kao i kod zastupljenosti pojedinih nacionalnosti među autorima, postoji razlika između

kazališnih sezona na samome početku rata, te sezona na ratnih sukoba. Tijekom svih kazališnih sezona za vrijeme trajanja rata više je mjesta na repertoaru bilo posvećeno djelima komičnog sadržaja i karaktera, što upućuje na eskapističku funkciju kazališta. No, prema kraju rata smanjuje se njihova brojčana nadmoć nad dramskim djelima.

U tom smislu možemo propitati opravdanost kritike u tiskovinama iz perioda Prvog svjetskog rata, ali i u pregledima povijesti hrvatske književnosti. Ta se kritika prije svega odnosi na nisku umjetničku razinu izvedenih predstava te zanemarivanje umjetničkih kriterija, kako to donosi „Ilustrovani list“ u veljači 1917.: „Dandas ne igra ulogu ni opera, ni opereta, ni drama, danas se više ne može govoriti o ukusu općinstva, da pretpostavlja jednu od spomenutih grana umjetnosti drugoj, danas publici jednako imponira komad „prvog reda“ kao i onaj koji ništa ne vrijedi - to jest ne imponira joj ništa.“³⁰ Slična mišljenja predstavljena su i u pregledima povijesti hrvatske književnosti poput onoga Ive Frangeša, u kojem se razdoblje Prvog svjetskog rata povezuje s određenim zamiranjem umjetnosti koje popušta 1917. uslijed slabljenja državnog nadzora.³¹ No, isto tako ne treba smetnuti s uma da se kazališna uprava trudi ići u korak s dramskim trendovima, stoga donosi aktualne predstave autora poput Henrika Ibsena te Augusta Strindberga. Također, period Prvog svjetskog rata je doba kada na scenu dramske književnosti, zajedno sa svojim „Legendama“, stupa Miroslav Krleža.³² Iz tih razloga ne treba stigmatizirati rad kazališta tijekom Prvog svjetskog rata kao umjetnički nevjedan, iako valja shvatiti da se taj rad odvijao u poprilično nepovoljnim društvenim okolnostima koje su onemogućavale dostizanje željene umjetničke razine.

Važno je spomenuti i fenomen prisutan tijekom svih četiriju „ratnih“ kazališnih sezona – dobrotvorne predstave te predstave koje su obilježavale rođendane, imendane i razne obljetnice habsburške vladarske kuće. Takve tipove predstava možemo svrstati u zajedničku kategoriju izvedbi kojima je svrha bila iskazivanje lojalnosti spram vlasti. Prema informacijama iz dnevnih novina poput „Obzora“ i „Jutarnjeg lista“, dobrotvorne predstave izvodile su se van predbrojke, najintenzivnije u periodu oko blagdana kada je povećana svijest o darivanju i karitativnim aktivnostima, a cilj je najčešće bio materijalna pomoć vojnicima na frontu te ranjenicima. Na dobrotvornim su se predstavama u većini slučajeva izvodili kazališni komadi skrojeni po duhu vremena, nabijeni patriotizmom i osjećajem odanosti spram države; najupečatljiviji primjer takvih predstava je djelo „Za kralja i dom“ Gjura Prejca, izvedeno 23 puta prije povlačenja s repertoara 1917. godine.³³

Izvođenje dobrotvornih predstava nije nužno značilo lojalnost režimu, već i filantropsku tendenciju kazališne uprave i djelatnika, koji su bili dio društva pogođenog ratnim strahotama i vjerojatno nisu mogli ostati imuni na nesretne sudbine ljudi u njihovoj okolini. Dobrotvorni poriv kazališnih djelatnika ilustrira nam i vijest iz jutarnjeg izdanja „Obzora“ sa samog početka rata, u kojoj se navodi da je Hrvatsko zemaljsko kazalište samoinicijativno dalo 5% svog prihoda organizaciji Crvenog križa te 5% u korist ranjenika.³⁴

Postupci kazališne uprave nedvojbeno su bili određeni ratnim okolnostima, nepogodnima za odvijanje bilo kakve društvene i kulturne aktivnosti. U tom smislu, zasigurno je pored filantropskih poriva postojao i određeni nagon kazališta za samoodržanjem u teškim vremenima. Pojedinci na čelu kazališta morali su razmatrati i sredstva kojima bi se iskazala lojalnost vlastima jer su upravo one izdašno financirale Hrvatsko zemaljsko kazalište. Drugim riječima, doprinosi austro-ugarskih vlasti u

kazališnu blagajnu bili su značajni, stoga je kazališna uprava morala biti oprezna u pružanju podrške vladajućim krugovima jer bi svako provociranje vlasti značilo mogući gubitak financijske potpore. Takav je scenarij bio nepoželjan pogotovo u vrijeme društvenih previranja koje je uzrokovao Prvi svjetski rat. Imajući na umu spomenuti projugoslavenski ton kazališta koji je bio otvoreno prisutan već početkom 1918., možemo se stoga zapitati koliko je iskazivanje lojalnosti prema austro-ugarskim vlastima bilo iskreno.

4. Zaključak

Unatoč otežanim okolnostima djelovanja, Kraljevsko hrvatsko zemaljsko kazalište u Zagrebu trudilo se održavati redovan ritam. Prije svega, djelatnost kazališta ovisila je o raspoloživim financijskim sredstvima. Pored već spomenutih državnih doprinosa, kazalište je ponajviše ovisilo o količini prodanih ulaznica, odnosno o brojnosti publike na izvođenim predstavama. S obzirom da je publika u kazalištu pokušala pronaći utočište od surove ratne stvarnosti, ne čudi da je zagrebački teatar prihvatio eskapističku ulogu i koncipirao predstave u svojevrsnom dosluhu s publikom. Vremena su bila takva da je prioritet kazališnih djelatnika bilo održavanje redovite djelatnosti, a umjetnička vrijednost pritom je bila zapostavljena. Naime, analiza repertoara pokazala je dominaciju već iskušanih, uglavnom komičnih djela, koja su trebala napuniti gledalište i donijeti maksimalan profit. Iz te perspektive treba sagledati i sveprisutnu stigmiju kazališne djelatnosti tijekom Prvog svjetskog rata koju karakterizira umjetnička stagnacija, pa ponekad i dekadencija. No kada se čitava situacija stavi u odgovarajući povijesni kontekst, vidljivo je da kazališnoj upravi puno više znači glas publike koja teži eskapističkim predstavama, nego li glas kazališnih kritičara koji preferiraju umjetnički ozbiljnija djela. Na kraju krajeva, nisu kritičari punili kazališnu blagajnu, već je to činila publika.

Što se tiče pitanja cenzure, mogli bismo zaključiti da nije postojala cenzura prema „neprijateljskim“ zemljama, s obzirom da su se od samog početka rata redovito održavale predstave iz zemalja Antante. No, to ne znači da cenzure nije bilo. Ona je postojala te je bila pretežno usmjerena na unutrašnje društvene strukture, a ne na izvanjske prijetnje. Vidljivo je to iz primjera zabrane predstava poput „Kardinala Lambertinija“ ili „Lake službe“ koje su bile subverzivne spram određenih dijelova austro-ugarskog društva, konkretno svećeničkih i vojnih.

Svojevrsna prekretnica u cenzuri bila je 1917. Ta je godina svojevrsna razdjelnica, što je vidljivo i u kazališnom repertoaru koje od tog perioda sve više mjesta posvećuje ruskim, talijanskim i britanskim predstavama. Također, to je godina kada je povučena opereta „Za kralja i dom“ koja je bila svojevrsni simbol odanosti režimu ne samo zbog svoje tematike, već i zbog činjenice da se izvodila ponajviše na dobrotvornim predstavama te raznim obljetnicama vezanim uz vladajuću dinastiju. Moguće da je to bila posljedica iscrpljenosti vlasti, koje su bile angažirane u dugotrajnom i intenzivnom ratnom sukobu koji je bio izrazito skup, u financijskom i društvenom smislu.

Sve u svemu, tek je nekolicina predstava bila cenzurirana tijekom čitave epohe Prvog svjetskog rata, a to je moguće objasniti s nekoliko razloga. Prije svega, austro-ugarske vlasti bile su okupirane važnijim brigama zbog ratnih okolnosti, pa

nisu toliko pažnje obraćali na poruke koje su se odašiljale sa zagrebačkih kazališnih dasaka. Drugo, postoji mogućnost da je austro-ugarsko društvo bilo otvorenije i demokracičnije, no što se dosada percipiralo u historiografiji, poglavito kroz sintagmu Austro-Ugarske kao „tamnice naroda“. Treće, možemo mnogo toga iščitati iz predstava subverzivnog karaktera (pacifističkog ili defetističkog) koje su bile izvođene redovno, bez cenzure. Uglavnom se tu radilo o djelima poput „Perzijanaca“, „Lysistrate“ te „Trojanki“, dakle sve redom antičkim djelima koja nisu izravno provocirala režim, već su bila „upakirana“ u neki drugi povijesni kontekst. To može upućivati i na oprez kazališne uprave, koja se nije željela izravno zamjeriti vlastima i na taj način ugroziti vlastitu egzistenciju, pogotovo u već otežanim okolnostima djelovanja.

Literatura

Neobjavljeni izvori

Muzejsko - kazališna zbirka Odsjeka za povijest hrvatskog kazališta Zavoda za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU - br. 1763

Objavljeni izvori

Benešić, Julije. *Godišnjak Narodnog kazališta u Zagrebu za sezone 1914./15. - 1924./25.* Zagreb: Izdanje kazališne zaklade, 1926.

Hećimović, Branko. *Repertoar hrvatskih kazališta 1840-1860-1980* (knjiga I,II). Zagreb: Globus, JAZU, 1990.

Novine

Ilustrovani list

Jutarnji list

Obzor - jutarnje izdanje

Članci

Batušić, Nikola. „Krežin dvoboj s našom dramskom baštinom.“ *Dani hvarskog kazališta* sv.33 (2007): 209. - 226.

Batušić, Slavko. „Vlastitim snagama (1860.-1941.)“. *Enciklopedija hrvatskoga narodnoga kazališta u Zagrebu*. Zagreb: Naprijed, 1969: 79. - 133.

Hameršak, Filip. „Nacrt za pristup kulturnoj povijesti Prvoga svjetskog rata iz hrvatske perspektive.“ *Dani hvarskog kazališta* sv. 41 (2015): 5. - 72.

Enciklopedijska izdanja

Cindrić, Pavao, ur. *Enciklopedija HNK-a u Zagrebu*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1969.

Monografija

Bobinac, Marijan. *Njemačka drama u hrvatskom kazalištu 19. stoljeća*. Zagreb: Leykam, 2010.

Horvat, Josip. *Živjeti u Hrvatskoj 1900. - 1941. (Zapisci iz nepovrata)*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1984.

Melchinger, Siegfried. *Povijest političkog kazališta*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1989.

Internet

„Romain Rolland“. *Encyclopaedia Britannica online*. (Posjet 2. prosinca 2015.). Dostupno na: <http://www.britannica.com/biography/Romain-Rolland>

Royde-Smith, John Graham. „World War I.“. *Encyclopaedia Britannica online*. (Posjet 2. prosinca 2015.). Dostupno na <http://www.britannica.com/event/World-War-I>

„Trojan Women“. *Encyclopaedia Britannica online*. (Posjet 2. prosinca 2015.). Dostupno na: <http://www.britannica.com/topic/Trojan-Women>

Bilješke

- 1 Siegfried Melchinger, *Povijest političkog kazališta* (Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1989.), 5. Dalje: Melchinger, *Povijest političkog kazališta*.
- 2 Muzejsko-kazališna zbirka Odsjeka za povijest hrvatskog kazališta Zavoda za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU - br. 1763.
- 3 Julije Benešić, *Godišnjak Narodnog kazališta u Zagrebu za sezone 1914./15. - 1924./25.* (Zagreb: Izdanje kazališne zaklade, 1926.), 1. Dalje: Benešić, *Godišnjak Narodnog kazališta u Zagrebu*
- 4 Vidi u: Marijan Bobinac, *Njemačka drama u hrvatskom kazalištu 19. stoljeća*. (Zagreb: Leykam, 2010.)
- 5 Benešić, *Godišnjak Narodnog kazališta u Zagrebu*, 11.
- 6 Podaci preuzeti iz: Benešić, *Godišnjak Narodnog kazališta u Zagrebu*
- 7 Slavko Batušić, „Vlastitim snagama (1860.-1941.)“, *Enciklopedija hrvatskoga narodnoga kazališta u Zagrebu* (Zagreb:Naprijed, 1969.), 127. Dalje: Batušić, „Vlastitim snagama“
- 8 *Jutarnji list*, 12. siječnja 1915., 5.
- 9 *Jutarnji list*, 24. veljače 1915., 6.
- 10 *Obzor - jutarnje izdanje*, 27. kolovoza 1914., 2.
- 11 Benešić, *Godišnjak Narodnog kazališta u Zagrebu*, 33.
- 12 Isto
- 13 Podaci preuzeti iz: Benešić, *Godišnjak Narodnog kazališta u Zagrebu*
- 14 „Čuvaj se senjske ruke“, *Enciklopedija HNK-a u Zagrebu*. (Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1969.), 234.
- 15 *Jutarnji list*, 2. rujna, 1915., 7.
- 16 *Jutarnji list*, 9. rujna 1915., 6.
- 17 Isto
- 18 Slavko Batušić, „Vlastitim snagama (1860.-1941.)“, 127.
- 19 Benešić, *Godišnjak Narodnog kazališta u Zagrebu*, 64.
- 20 Vidi u : Josip Horvat, *Živjeti u Hrvatskoj 1900. - 1941. (Zapisci iz nepovrata)*(Zagreb:Sveučilišna naklada Liber, 1984.)
- 21 Podaci preuzeti iz: Benešić, *Godišnjak Narodnog kazališta u Zagrebu*
- 22 Podaci preuzeti iz: Benešić, *Godišnjak Narodnog kazališta u Zagrebu*, 66.
- 23 *Ilustrovani list*, 30. rujna 1916., 951.
- 24 Podaci preuzeti iz: Benešić, *Godišnjak Narodnog kazališta u Zagrebu*
- 25 Benešić, *Godišnjak Narodnog kazališta u Zagrebu*, 148.
- 26 Isto
- 27 Slavko Batušić, „Vlastitim snagama (1860.-1941.)“, 127.
- 28 Isto
- 29 Branko Hećimović, ur. *Repertoar hrvatskih kazališta 1840-1860-1980* (knjiga I,II). Zagreb: Globus, JAZU, 1990.
- 30 *Ilustrovani list*, 24. veljače 1917., 182.
- 31 Filip Hameršak, „Nacrt za pristup kulturnoj povijesti Prvoga svjetskog rata iz hrvatske perspektive,“*Dani hvarskog kazališta* sv. 41. (2015.): 58. Dalje: Hameršak, „Nacrt za pristup kulturnoj povijesti,“
- 32 Nikola Batušić, „Krljezin dvoboj s našom dramskom baštinom,“*Dani hvarskog kazališta* sv.33. (2007.): 209. Dalje: Batušić, „Krljezin dvoboj“
- 33 „Za kralja i dom“, *Enciklopedija HNK-a u Zagrebu*. (Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1969.), 708.
- 34 *Obzor - jutarnje izdanje*, 30. Kolovoza 1914., 2.

Pro Tempore

ČASOPIS STUDENATA POVIJESTI BROJ 12 2017.

12

Pro Tempore

ČASOPIS STUDENATA POVIJESTI BROJ 12 2017.

Pro Tempore

Pro tempore
Časopis studenata povijesti
godina XII, broj 12, 2017.

Glavni i odgovorni urednik
Porin Šćukanec Rezniček

Uredništvo
Mislav Barić, Lucija Balikić, Lucija
Bakšić,
Ivan Grkeš, Ivana Nodilo, Tomislav
Kunštek

Urednici pripravnici
Tea Miroslavić, Josip Humjan

Redakcija
Mislav Barić, Lucija Balikić, Lucija
Bakšić, Ivan Grkeš, Ivana Nodilo,
Tomislav Kunštek, Tea Miroslavić, Josip
Humjan

Tajnica uredništva
Lucija Balikić

Recenzenti
dr. sc. Iskra Iveljić
dr. sc. Tomislav Galović
dr. sc. Nataša Štefanec

Lektura i korektura
Ana Peček
Ivana Klindić

Dizajn i priprema za tisak
Iva Pezić

Prijevod s engleskog jezika
Marko Lovrić
Marta Brkljačić
Porin Šćukanec Rezniček

Prijevod s češkog jezika
Maja Janković

Izdavač
Klub studenata povijesti - ISHA Zagreb

Tisak
Grafokor d.o.o.
J. Mokrovića 6
10090 Zagreb
tel: +385 1 379 44 22
fax: +385 1 379 44 66
www.grafokor.hr

Naklada
Tiskano u 50 primjeraka

ISSN: 1334-8302

Tvrdnje i mišljenja u objavljenim
radovima izražavaju isključivo stavove
autora i ne predstavljaju nužno stavove
i mišljenja uredništva i izdavača.
Izdanje časopisa ostvareno je uz
novčanu potporu Filozofskog fakulteta
Sveučilišta u Zagrebu.

Časopis je besplatan.
Dostupno na <http://hrcak.srce.hr/>

Adresa uredništva:
Klub studenata povijesti - ISHA
Zagreb (za: Redakcija „Pro tempore“),
Filozofski fakultet Sveučilišta u
Zagrebu, Ivana Lučića 3, 10000 Zagreb

E-mail:
pt.redakcija@gmail.com
psreznic@gmail.com